

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ПЄШИЙ ДАНІЇЛ АРТУРОВИЧ

УДК 343.131

**ЗАСАДА ЗАКОННОСТІ ТА ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ДОСУДОВОМУ
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Удалова Лариса Давидівна,
Національна академія внутрішніх справ,
директор Інституту післядипломної освіти

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України

Шепітько Валерій Юрійович,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
завідувач кафедри криміналістики

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Сергєєва Діана Борисівна,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри правосуддя юридичного факультету

Захист відбудеться «21» квітня 2016 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.007.05 у Національній академії внутрішніх справ за адресою:
ДП–680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх
справ за адресою: ДП–680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий «16» березня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Д. О. Савицький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Засади кримінального провадження є основою формування механізму правового регулювання діяльності не лише органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду, а й інших учасників кримінального провадження. Саме тому в умовах сучасного реформування системи кримінальної юстиції в Україні, як демократичній та правовій державі, особливої актуальності для кримінальної процесуальної науки та правозастосовної діяльності набуває проблема дотримання положень засад кримінального провадження, в яких відображаються сучасний стан та тенденції розвитку системи кримінального процесу, його функціональне призначення.

Однією із важливих проблем сучасної теорії та практики здійснення кримінального провадження є проблема дотримання законності, реалізація цієї засади, зокрема, під час досудового розслідування, вирішення якої, безумовно, є неможливим без розкриття сутності та змісту законності, як загальноправової засади у кримінальному провадженні, що відповідатиме сучасним вимогам.

Про актуальність і необхідність дослідження проблем реалізації засади законності у кримінальному провадженні свідчить низка факторів. Так, у правовій науці, як і у теорії кримінального процесу, на цей час наявні достатньо різноманітні уявлення про законність та її зміст, суб'єктів і засоби забезпечення, тощо. Розвиток сучасної української державності, правової системи загалом і галузі кримінального процесуального права зокрема, у сторону інтеграції із правовими системами та державністю сучасних цивілізованих правових держав світу, вимагає ґрунтовного аналізу багатьох важливих правових категорій, до числа яких належить і законність. Дотримання положень засади законності у кримінальній процесуальній діяльності, зокрема під час досудового розслідування, є своєрідним індикатором рівня законності та правопорядку у суспільстві загалом. Разом з тим, офіційні статистичні дані засвідчують, що діяльність державних органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, не позбавлена фактів порушення закону, суб'єкти правозастосування доволі часто перевищують межі дозволеного чи забороненого кримінальним процесуальним законом. Відповідно, рівень правової захищеності осіб – учасників кримінального провадження, що залучаються до участі у ньому, усе ще не відповідає критеріям правової держави.

Так, за даними судової статистики за період із 20 листопада 2012 року по 31 грудня 2013 року на розгляд слідчих суддів місцевих загальних судів надійшло майже 27 тис. скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого під час досудового розслідування (задоволено 34,9 %) та 9,2 тис. – на рішення, дії чи бездіяльність прокурора під час досудового розслідування (задоволено 23,9 %). Протягом 2014 року на розгляд місцевих судів надійшло 44 тис. скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування, а протягом I півріччя 2015 року – вже 27,9 тис., або 10,2 %.

За даними Генеральної прокуратури України у 2015 році органами прокуратури всього було розглянуто 7783 подань із застосуванням заходів щодо усунення порушень законів у діяльності органів внутрішніх справ. Притягнуто до дисциплінарної відповідальності 12451 співробітників органів внутрішніх справ.

Повідомлено про підозру по направленим до суду кримінальним провадженням 198 співробітникам органів внутрішніх справ.

Порушення закону у сфері кримінального провадження, зокрема і під час досудового розслідування, обумовлені різними причинами об'єктивного та суб'єктивного характеру. Тому проблема реалізації засади законності, серед іншого, передбачає дослідження засобів і способів ефективного запобігання, своєчасного виявлення та припинення порушень закону, відновлення порушеного правопорядку.

Вказані обставини обумовили актуальність і вибір теми дисертаційного дослідження.

Засади (принципи) кримінального провадження (процесу), їх система та сутність неодноразово були предметом наукових досліджень. Вагомий внесок у їх вивчення був зроблений вітчизняними та зарубіжними вченими: С. А. Альпертом, В. П. Бож'євим, О. М. Бандуркою, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевим, Т. М. Добровольською, А. Я. Дубинським, О. В. Капліною, О. П. Кучинською, О. М. Ларіним, В. Т. Маляренком, Т. М. Мірошніченко, М. М. Михеєнком, В. В. Назаровим, В. Т. Нором, М. А. Погорецьким, В. О. Попелюшком, С. В. Сліньком, М. С. Строговичем, В. М. Тertiшником, І. В. Тирічевим, В. Т. Томіним, Л. Д. Удаловою, І. Я. Фойницьким, М. О. Чельцовим, В. Ю. Шепітьком, М. Є. Шумилом, О. Г. Яновською та ін.

Дослідження законності переважно здійснювалось у загальнотеоретичному аспекті (В. Б. Авер'янов, С. В. Бобровник, Р. А. Калюжний, М. С. Кельман, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, Л. В. Мелех, І. Л. Невзоров, Н. М. Оніщенко, С. В. Околіта, В. В. Самохвалов, В. Ф. Сіренко, О. Ф. Скакун, О. Д. Тихомиров, Ю. С. Шемшученко, О. Н. Ярмиш та ін.), а у сфері кримінального провадження – в основному, в аспекті інших спеціальних досліджень (зокрема, в роботах М. В. Джиги, П. М. Каркача, В. Г. Клочкова, І. М. Козьякова, М. Й. Курочки, О. Г. Русанової, І. В. Строкова, О. А. Струць, А. Р. Туманянц, В. І. Чорнобука та ін.) і не мало системного характеру.

Проте, слід враховувати, що наявні на цей час дослідження проблем законності у кримінальному провадженні, зокрема під час досудового кримінального провадження, буди здійснені в інших правових та соціально-економічних умовах, переважна їх більшість виконані на підставі норм кримінально-процесуального закону, що втратив чинність. Викладене зумовлює необхідність подальших наукових розробок у цій сфері, проведення системного дослідження суспільних відносин, що виникають і розвиваються при забезпеченні засади законності у досудовому кримінальному провадженні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження ґрунтується на положеннях: Концепції державної політики у сфері боротьби із організованою злочинністю, схваленої Указом Президента України від 21.10.2011 р. № 1000/2011; Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1209-р; Концепції боротьби з тероризмом, схваленої Указом Президента України від 25.04.2013 р. № 230/2013, та виконаний відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 роки, що затверджені загальними зборами Національної

академії правових наук України 24.09.2010 р.; Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 рр., що затверджені наказом МВС України від 29.07.2010 р. № 347 та планів науково-дослідних робіт Національної академії внутрішніх справ на 2013–2016 рр. Тему дисертації затверджено Вченою радою Національної академії внутрішніх справ 26 листопада 2013 р. (протокол № 31).

Мета і задачі дослідження. Основною *метою* дисертації є розробка та обґрунтування положень теоретичного і практичного характеру, пов'язаних із забезпеченням засади законності у досудовому кримінальному провадженні, а також формулювання науково-обґрунтованих пропозицій і рекомендацій по вдосконаленню кримінального процесуального законодавства та практики його застосування в аспекті предмета дослідження.

Для досягнення зазначеної мети передбачається вирішення таких *задач*:

- надання загальної характеристики засадам кримінального провадження;
- розкриття генезису наукових уявлень про законність у кримінальному процесі;
- визначення поняття та змісту засади законності кримінального провадження;
- з'ясування сутності та значення процесуальної форми досудового провадження як необхідної умови забезпечення законності;
- встановлення суб'єктів забезпечення законності досудового кримінального провадження;
- з'ясування сутності та видів порушень закону під час досудового кримінального провадження та їх правових наслідків;
- визначення основних гарантій забезпечення законності у досудовому кримінальному провадженні;
- розробка пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення законодавства та практики його застосування у контексті розглядуваних у роботі питань.

Об'єкт дослідження – кримінальні процесуальні відносини, що виникають, розвиваються і припиняються у зв'язку із забезпеченням засади законності у досудовому кримінальному провадженні.

Предмет дослідження – засада законності та її забезпечення у досудовому кримінальному провадженні.

Методи дослідження. Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої мети і задач дослідження, його об'єкта та предмета. Методологічною основою дослідження є діалектико-матеріалістичний метод пізнання соціальних явищ та процесів. Під час дослідження використовувався історико-правовий метод. Він надав можливість простежити процес розвитку кримінального процесуального законодавства та науки кримінального процесу про засади кримінального провадження загалом, і засаду законності, зокрема (підрозділи 1.1–1.2). За допомогою порівняльно-правового методу були проаналізовані погляди вчених стосовно окремих питань поняття та системи засад кримінального провадження, поняття та сутності засади законності кримінального провадження, суб'єктів, засобів і гарантій її забезпечення (підрозділи 1.1–3.2). Завдяки формально-правовому методу були опрацьовані норми чинного КПК України та інших нормативно-правових джерел, встановлені ознаки та сформульовані поняття засад

кримінального провадження, їх системи, засади законності, порушень закону у досудовому кримінальному провадженні, визначено форми судового контролю, відомчого контролю та прокурорського нагляду за забезпеченням законності у досудовому кримінальному провадженні; сформульовані пропозиції щодо вдосконалення окремих кримінальних процесуальних норм (підрозділи 1.1–3.2). Метод системно-структурного аналізу дозволив дослідити систему засад кримінального провадження та їх класифікацію (підрозділи 1.1–1.2), повноваження суб'єктів забезпечення законності у досудовому кримінальному провадженні (підрозділ 2.2), види та структуру порушень закону у досудовому кримінальному провадженні (підрозділ 2.3), повноваження керівника органу досудового розслідування, прокурора, слідчого судді у сфері забезпечення законності досудового кримінального провадження (підрозділи 3.1–3.2). Соціологічний метод був використаний при вивченні практики застосування кримінального процесуального закону з відповідних питань, узагальненні результатів анкетування практичних працівників, зокрема слідчих, прокурорів і суддів (підрозділи 1.2–3.2).

Обґрунтованість і достовірність сформульованих у дисертації наукових положень, висновків, пропозицій і рекомендацій визначається та забезпечується *емпіричною базою дослідження*, яку становлять дані офіційної правової статистики за період 2013–2015 років; результати вивчення 312 кримінальних проваджень, що здійснювались протягом 2012–2015 років слідчими підрозділами ОВС України; результати анкетування 157 слідчих ОВС України, 114 прокурорів і 68 суддів місцевих судів. Також використано власний досвід практичної роботи дисертанта в органах досудового розслідування.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці кримінального процесу монографічним дослідженням засади законності та її забезпечення у досудовому кримінальному провадженні, що проведене в умовах реалізації норм КПК України 2012 р.

У дослідженні сформульовано ряд нових положень і висновків, які мають істотне значення для теорії кримінального процесу та юридичної практики. До найбільш суттєвих із них слід віднести такі:

вперше:

– законність у кримінальному провадженні запропоновано розглядати у широкому (як політико-правовий режим) та вузькому (як засада (принцип) права) значеннях. У широкому значенні законність є відображенням природних начал права і виступає як сукупність заходів переконання та примусу, що забезпечують необхідне ставлення суспільства загалом та окремої особи зокрема до чинного законодавства (правосвідомість); повагу до права, що виражене у законах; дотримання усіма суб'єктами права вимог чинних законів. У вузькому значенні законність є відображенням позитивного права і виступає як сукупність правових заходів, що забезпечують правозаконність кримінального процесуального законодавства, його дотримання при здійсненні правозастосовних актів у цій сфері, а також належну поведінку учасників кримінального провадження;

– обґрунтовано, що забезпечення засади законності вимагає вирішення питань гуманізації кримінального провадження, основними напрямками якої визнано: гуманізацію мети та завдань кримінального провадження, приведення їх у

відповідність до ідей правового гуманізму, визначених насамперед у міжнародних актах з прав людини; розвиток змагальних засад досудового кримінального провадження; розширення використання відновних і примирних процедур; вдосконалення правового статусу кожного учасника кримінального провадження; запровадження механізму формування гуманістичного світогляду в осіб, які здійснюють кримінальне провадження;

– розроблено низку змін і доповнень до норм чинного КПК України щодо засади законності та її забезпечення у досудовому кримінальному провадженні (статті 7, 9, 110, 223-1, 280, 309, 297-1, 412 КПК України);

удосконалено:

– поняття засад кримінального провадження, що визначені як закріплені у кримінальному процесуальному законі основи створення, функціонування та удосконалення усієї системи кримінального провадження, що визначають зміст і форму кримінального провадження, діють на всіх його стадіях, мають системний характер і здійснюють охоронний та регуляторний вплив на кримінальні процесуальні відносини;

– поняття кримінального процесуального правопорушення, під яким розуміється винне, суспільно небезпечне діяння суб'єкта забезпечення законності кримінального провадження, в порушення вимог Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України та інших законів України, що завдало шкоди правам, свободам і законним інтересам учасників провадження, перешкодило чи могло перешкодити виконанню завдань кримінального провадження, і тягне за собою відповідальність за їх вчинення;

– поняття слідчої помилки, під якою розуміється діяння суб'єкта забезпечення законності досудового кримінального провадження, що за формою узгоджується з вимогами кримінального процесуального закону, але вчинене внаслідок добросовісної омані учасником процесу, що спричинило обмеження або позбавлення прав суб'єктів кримінальних процесуальних відносин та/або вплинуло на законність прийняття процесуальних рішень та/або проведення процесуальних дій;

– порядок процесуального оформлення звернення слідчого, прокурора до слідчого судді із клопотанням про проведення слідчої (розшукової) дії;

дістало подальший розвиток:

– ознаки засад кримінального провадження, якими визнано: нормативність, тобто закріпленість у кримінальному процесуальному законі та змістовна визначеність в конкретній «титульній» нормі; загальність, тобто поширеність дії та можливість реалізації у всіх стадіях кримінального провадження; взаємообумовленість із завданнями кримінального провадження; системність, тобто наявність самостійного, незалежного змісту при тісному взаємозв'язку;

– визнання верховенства права, єдності, доцільності та реальності законності у кримінальній процесуальній діяльності положеннями, що забезпечують її демократичний і гуманний характер;

– система правових властивостей рішень слідчого, прокурора у досудовому кримінальному провадженні, що мають бути законними, обґрунтованими і

вмотивованими, відповідати загальним властивостям процесуальних рішень, що впливають із загальноправової засади законності та самої правової природи процесуальних рішень, як актів застосування права;

– визнання відповідальності за кримінальні процесуальні правопорушення суб'єктів забезпечення законності досудового кримінального провадження заходом державного примусу, що застосовується до посадової особи на підставі встановлення в її діянні складу кримінального процесуального правопорушення, що виражається у застосуванні штрафних санкцій кримінального, адміністративного, дисциплінарного характеру, з метою забезпечення належного порядку кримінального провадження;

– система спеціальних юридичних гарантій забезпечення законності у досудовому кримінальному провадженні, якими виступають діяльність суду, прокурора та керівника органу досудового розслідування у формі відповідно судового контролю, прокурорського нагляду та процесуального керівництва, відомчого процесуального контролю.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані і аргументовані у дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані та використовуються у:

– *законотворчій діяльності* – при внесенні змін і доповнень до чинного КПК України та інших законів і підзаконних нормативно-правових актів з питань забезпечення законності у досудовому кримінальному провадженні (лист Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 23.11.2015 р. № 04-18/12-3071);

– *правозастосовній діяльності* органів досудового розслідування, прокуратури та суду – при розробці постанов Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, методичних рекомендацій з відповідних процесуальних питань, у практичній діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду (акт впровадження Головного слідчого управління МВС України від 1 жовтня 2015 р.);

– *навчальному процесі* – при написанні окремих розділів (глав) підручників і навчальних посібників з навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Кримінально-процесуальне доказування», «Теорія судових доказів», «Актуальні проблеми кримінального процесу», «Організація досудового розслідування», при підготовці лекцій і проведенні занять за відповідними темами (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 27 лютого 2015 р., акт впровадження Одеського державного університету внутрішніх справ МВС України від 10 вересня 2015 р., акт впровадження Донецького юридичного інституту МВС України від 28 жовтня 2015 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки та рекомендації, сформульовані у дисертації, доповідалися та оприлюднені у виступах автора на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, круглих столах, зокрема: міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Запоріжжя, 22–23 листопада 2013 року); круглому столі «Оперативно-розшукова протидія злочинам в умовах нового Кримінального процесуального кодексу України» (м. Київ, 29 листопада 2013 року);

круглому столі «Проблемні питання застосування КПК України в сучасних умовах» (м. Київ, 4 квітня 2014 року); науково-практичній конференції «Модернізація Конституції України та вдосконалення правоохоронної діяльності» (м. Київ, 25 квітня 2014 року); всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (м. Київ, 28 листопада 2014 року); всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми кримінального права та процесу» (м. Кривий Ріг, 12 червня 2015 року).

Публікації. Основні наукові результати дисертації викладені в 11 наукових публікаціях: 5 статтях у наукових юридичних виданнях, у тому числі 4 – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, 1 – у фаховому науковому виданні іншої держави та 6 тезах у збірниках доповідей на науково-практичних конференціях, у тому числі міжнародних, круглих столах.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (211 найменувань на 24 сторінках) та 2 додатків на 12 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 210 сторінок, із них основний текст – 174 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, ступінь наукової розробки проблеми, вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету і задачі дослідження, його об'єкт, предмет, використані методи, висвітлено наукову новизну одержаних результатів, їх значення у науково-дослідній, законотворчій і правозастосовній діяльності, навчальному процесі, наведено дані про апробацію та публікації результатів дослідження.

Розділ 1 «Засада законності у кримінальному провадженні» складається з двох підрозділів і присвячений дослідженню основних ознак, поняття та правової сутності засад кримінального провадження, їх системи та класифікації, основних тенденцій розвитку та стану наукового дослідження уявлень про законність у кримінальному процесі, поняття та змісту засади законності кримінального провадження.

У *підрозділі 1.1. «Загальна характеристика засад кримінального провадження»* констатується, що питання правових засад загалом, як і засад кримінального провадження зокрема, мають глибокі історичні коріння. Досліджено генезу наукових і правових уявлень про засади (принципи) права від часів Платона та Аристотеля до наших днів.

Зважаючи, з однієї сторони, на поліфункціональність і неоднозначність визначення змісту понять «засада» та «принцип», а з іншої – на їх змістову тотожність, як першооснови, основного положення, вихідного пункту, належної передумови якої-небудь теорії, концепції, діяльності, зроблено висновок про синонімічність цих понять.

Дослідження правової сутності засад кримінального провадження дало підстави для визнання їх відправними ідеями і положеннями, які виражають найважливіші закономірності та утворюють основні риси кримінального

процесуального права (і в цьому вони є відображенням принципів права як загальної категорії), забезпечують існування і функціональну спрямованість кримінального провадження (і в цьому вони є відображенням специфіки саме кримінального процесуального права).

Основними ознаками засад кримінального провадження визнано: 1) нормативність, тобто закріпленість у кримінальному процесуальному законі та змістовна визначеність в конкретній «титульній» нормі; 2) загальність, тобто поширеність дії та можливість реалізації у всіх стадіях кримінального провадження; 3) взаємообумовленість із завданнями кримінального провадження; 4) системність, тобто наявність самостійного, незалежного змісту при тісному взаємозв'язку.

З урахуванням основних ознак, правової сутності та функціонального призначення, засади кримінального провадження визначені як закріплені у кримінальному процесуальному законі основи створення, функціонування та удосконалення усієї системи кримінального провадження, що визначають зміст і форму кримінального провадження, діють на всіх його стадіях, мають системний характер і здійснюють охоронний та регуляторний вплив на кримінальні процесуальні відносини.

Засади кримінального провадження, будучи інтегрованими у єдину систему, перебувають у тісному взаємозв'язку між собою і завданнями кримінального провадження.

Дослідження висловлених у літературі позицій щодо системи та класифікації засад кримінального провадження, засвідчило, з однієї сторони, об'єктивно існуюче різноманіття та багатофункціональність цих засад, форм їх закріплення та способів матеріалізації у праві, а з іншої – вказує на їх місце у загальній системі засад (принципів) права. Законність, як одна із засад кримінального провадження (п. 2 ч. 1 ст. 7, ст. 9 КПК України), є конституційною, загальноправовою засадою, що визнається переважною більшістю науковців і практиків. Так, 100 % опитаних слідчих, прокурорів і суддів законність визначили як конституційну, загальноправову засаду кримінального провадження.

На думку дисертанта, реалізація загальноправових засад у сфері кримінального провадження можлива лише в певних часових межах, в яких здійснюється саме кримінальне провадження, а також в межах кримінальної процесуальної діяльності учасників кримінального провадження, які, здійснюючи цю діяльність та реалізуючи ці принципи, вступають між собою у специфічний вид правовідносин – кримінальні процесуальні відносини.

Відповідно до викладеного запропоновано внести зміни та доповнення до статей 7 «Загальні засади кримінального провадження», 9 «Законність» КПК України.

У підрозділі 1.2. «Гене́за наукових уявлень про законність у кримінальному процесі, поняття та зміст засади законності кримінального провадження» здійснено дослідження розвитку наукових уявлень про законність у кримінальному процесі, логічний аналіз поняття законності, а також її змісту, що відповідають сучасним вимогам і тенденціям здійснення кримінальної процесуальної діяльності.

Становлення розуміння законності у вітчизняній кримінальній процесуальній науці відбувалося протягом тривалого часу, починаючи формуватися ще за часів

Руської Правди. Тривалий час законність розумілась, перш за все, як вимога дотримання законів держави, а також їх реальне виконання. Як правило, йшлося про чітку та суворе виконання чинних законів держави. І у цьому значенні законність взаємопов'язували, а подекуди і ототожнювали із правопорядком. Останній представляє ту ж законність, однак уже реалізовану, фактично здійснену.

Звертається увага на те, що теоретична та практична необхідність у дослідженні поняття та змісту засади законності кримінального провадження на цей час обумовлюється низкою чинників: по-перше, у науці кримінального процесу склались доволі неоднорідні уявлення про законність, її зміст, склад суб'єктів відповідних правовідносин, що не сприяє виробленню більш-менш однозначного уявлення про основні параметри законності; по-друге, в умовах розвитку та інтеграції вітчизняної правової системи з правовими системами інших демократичних країн, піддаються ґрунтовному перегляду та переосмисленню найбільш ґрунтовні правові категорії, до числа яких належить і законність; по-третє, проблема законності, як на етапі її виникнення, так і на етапі її сучасного розвитку, є загальноправовою категорією, пов'язаною із такими категоріями, як доцільність, справедливість, тощо, з'ясування співвідношення яких впливатиме як на формулювання самого поняття законності, так і на виявлення її дійсного змісту; по-четверте, закріплення законності у системі загальних засад кримінального провадження, наряду із засадою верховенства права, вимагає відповіді на питання, чи є законність засобом захисту самої державної влади від порушення її законів чи законність є засобом обмеження державної влади стосовно людини, її прав та свобод.

Автором наголошується на тому, що сучасне уявлення про законність не може обмежуватись лише точним і неухильним дотриманням вимог чинного законодавства. Дотримання законів (зокрема, точне й неухильне) охоплюється формами реалізації норм права і в межах цієї категорії теорії держави та права повністю розкривається. Законність же в умовах формування та діяльності правової держави представляє собою більш широку та значиму категорію, що поширює свій вплив далеко за межі лише дотримання законів і слугує виконанню функції держави по захисту прав, свобод і законних інтересів своїх громадян.

Відповідно законність автором розглядається у широкому (як політико-правовий режим) та вузькому (як засада (принцип) права) значеннях. У широкому значенні законність є відображенням природних начал права і виступає як сукупність заходів переконання та примусу, що забезпечують необхідне ставлення суспільства загалом та окремої особи зокрема до чинного законодавства (правосвідомість); повагу до права, що виражене у законах; дотримання усіма суб'єктами права вимог чинних законів. У вузькому значенні законність є відображенням позитивного права і виступає як сукупність правових заходів, що забезпечують правозаконність кримінального процесуального законодавства, його дотримання при здійсненні правозастосовних актів у цій сфері, а також належну поведінку учасників кримінального провадження.

Забезпечення демократичного та гуманного характеру законності у кримінальній процесуальній діяльності, на переконання автора, ґрунтується на таких положеннях як: верховенство права, єдність, доцільність та реальність.

На думку дисертанта, для забезпечення реалізації засади законності в кримінальній процесуальній діяльності, насамперед, необхідна наявність достатньо розвиненого законодавства, яке б належним чином регулювало кримінальні процесуальні відносини, формування високої правової культури як в осіб, які здійснюють кримінальне провадження, їх керівників, так і в осіб, які залучаються до участі у ньому, недопустимість вчинення правопорушень з боку суб'єктів забезпечення законності кримінального провадження під час реалізації ними владних повноважень, передбачених кримінальним процесуальним законом.

Розділ 2 «Забезпечення засади законності у досудовому кримінальному провадженні» складається з трьох підрозділів, в яких розглядаються актуальні питання значення та ролі процесуальної форми досудового провадження, як необхідної умови забезпечення законності, діяльності суб'єктів забезпечення законності досудового кримінального провадження, сутності порушень закону під час досудового кримінального провадження та їх правових наслідків.

У підрозділі 2.1. *«Процесуальна форма досудового провадження як необхідна умова забезпечення законності»* вказується на те, що, незважаючи на існування різних думок з приводу визначення кримінальної процесуальної форми, її правовою сутністю є створення детально врегульованого, юридично визначеного та обов'язкового порядку (режиму) здійснення кримінального провадження.

Досліджуючи законність, обґрунтованість і вмотивованість, як загальні властивості процесуальних рішень, що впливають із загальноправової засади законності та самої правової природи процесуальних рішень, як актів застосування права, дисертант підтримує тих авторів, які поширюють дію вимог ст. 370 КПК України і на процесуальні рішення, прийняті під час досудового розслідування.

При цьому, законність кожного кримінального процесуального рішення, на думку автора, визначається: своєчасним його прийняттям уповноваженим суб'єктом; законністю процесуальних дій, що передували його прийняттю, і в результаті проведення яких були встановлені фактичні підстави його прийняття; правильністю застосування матеріального закону; відповідністю документа, як форми фіксації процесуального рішення, вимогам закону, зокрема щодо наявності необхідних реквізитів. У свою чергу, обґрунтованим є рішення, в якому сформульовані висновки та викладені рішення відповідають встановленим фактичним обставинам і наявним доказам, зібраним, перевіреним і оціненим у встановленому законом порядку. Вмотивованим є рішення, в якому наведена система мотивів, аргументів, що у сукупності з фактичними підставами процесуального рішення та доказів на їх підтвердження, сприяють висновкам, які лежать в основі рішення.

Відповідно до викладеного запропонована нова редакція ст. 110 КПК України *«Процесуальні рішення»*.

Окрема увага приділена дисертантом дослідженню окремих напрямів та критеріїв удосконалення процесуальної форми з огляду на необхідність виконання завдань кримінального провадження.

Встановлено, що при удосконаленні кримінального процесуального закону слід: урахувати сучасний стан розвитку кримінального процесуального права; дотримуватись балансу у правовідносинах учасників кримінального провадження

(балансу сторін); при запозиченні та імплементації нових норм та інститутів не порушувати загальної методології, логічно взаємозв'язку та обумовленості існуючої системи норм та інститутів.

Досліджуючи зміни, що мають місце останніми роками у процесуальному врегулюванні порядку проведення досудового розслідування, та пропозиції, висловлені у процесуальній літературі, зокрема, щодо розширення повноважень захисту під час досудового розслідування: від простого розширення прав захисника і аж до надання йому можливості здійснення самостійного «адвокатського розслідування» та використання можливостей приватної детективної діяльності, автор констатує те, що на відміну від порядку збирання доказів стороною обвинувачення, кримінальний процесуальний закон прямо й чітко не закріплює порядок, відповідно до якого має здійснюватися «збирання доказів» стороною захисту. Підтримуючи позицію тих авторів (О. Г. Яновська, Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова), які вважають, що тенденції розвитку кримінального процесуального законодавства України наближають вітчизняне кримінальне судочинство до публічно-змагальної форми з елементами англосаксонського типу, дисертант вказує на неможливість через об'єктивно існуючі у кримінальному процесі закономірності наділення сторони захисту рівними з державними органами, що проводять розслідування, правами по збиранню доказів.

Автором здійснено дослідження підстав і порядку спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень (глава 24¹ КПК України) як диференціації процесуальної форми у досудовому кримінальному провадженні. Поділяючи позицію окремих авторів (Л. Д. Удалова, Д. П. Письменний), дисертант приходить до висновку, що надання законодавцем слідчому судді повноваження приймати рішення про проведення спеціального досудового розслідування не узгоджується із функціональним призначенням попереднього судового контролю у кримінальному провадженні, та пропонує передати вирішення цього питання до компетенції прокурора, який здійснює нагляд за додержанням законів під час розслідування у формі процесуального керівництва.

Відповідно до викладеного запропонована нова редакція статей 297¹, 297², 297³, 297⁴, 280, 309 КПК України.

З'ясування сутності гуманістичного підходу до здійснення кримінального провадження, встановлення в його межах необхідності удосконалення процесуальної форми досудового розслідування, надало можливість авторові сформулювати основні напрями реалізації гуманістичних цінностей у кримінальному провадженні. Ними є: гуманізація мети та завдань кримінального провадження, приведення їх у відповідність до ідей правового гуманізму, визначених насамперед у міжнародних актах з прав людини; розвиток змагальних засад кримінального провадження; розширення використання відновних і примирних процедур; вдосконалення правового статусу кожного учасника кримінального провадження; запровадження механізму формування гуманістичного світогляду в осіб, які здійснюють кримінальне провадження.

Вказується на те, що вирішення проблеми гуманізації кримінального провадження передбачає чітке та послідовне впровадження засад законності та верховенства права у зміст кримінальної процесуальної діяльності, індивідуальний

підхід до кожної особи, що залучається до сфери кримінальних процесуальних відносин. У свою чергу, втілення у життя та реалізація верховенства права у кожному кримінальному провадженні можливі тільки за умови незалежності, неупередженості та високої фахової підготовленості відповідних суб'єктів правозастосування. Адже саме посадова особа, наділена відповідними повноваженнями встановлює право у конкретній життєвій ситуації і, приймаючи процесуальне рішення, стає уособленням соціальної справедливості на певному етапі кримінального провадження.

У підрозділі 2.2. «Суб'єкти забезпечення законності досудового кримінального провадження» дисертант аналізує зміст і характер правовідносин, які виникають і розвиваються між учасниками кримінального провадження в процесі здійснення кримінальної процесуальної діяльності.

Наголошується на тому, що регулювання цього виду правовідносин здійснюється за допомогою поєднання одразу двох протилежних за своєю сутністю методів – імперативного та диспозитивного. Превалювання імперативного методу правового регулювання передбачає обов'язкову участь у цих правовідносинах органу держави чи посадової особи, що діє в силу службового обов'язку, і на яких законом покладені владні повноваження, що забезпечують можливість їх реального впливу на перебіг кримінального провадження. Рішення, прийняті такими державними органами та посадовими особами, є обов'язковими до виконання. Однак реалізувати надані повноваження державні органи можуть лише за наявності певних юридичних фактів та у встановленому законом порядку. А тому виконання відповідних приписів закону є обов'язком цих органів і посадових осіб.

Водночас, і в цьому автор погоджується із Р. Х. Якуповим, використання дозвільного типу правового регулювання у кримінальному провадженні практично означає, що, коли та чи інша поведінка будь-якого учасника кримінального процесу законом не заборонена, однак і прямо не передбачена, її розглядають як незаконну, що нерідко призводить до порушення прав, свобод і законних інтересів такої особи. Виходячи з цього, обґрунтовується необхідність і важливість дії у кримінальному провадженні принципу визначеності права.

Автором наголошується на необхідності дотримання посадовими особами органів держави при здійсненні кримінального провадження чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Разом з тим, констатується, що застосування конституційних норм, а також міжнародних принципів і норм міжнародного права представляє певну складність для практичних працівників, які традиційно звикли використовувати виключно національне галузеве законодавство. Цей факт підтверджується даними проведеного анкетування слідчих, прокурорів і суддів місцевих судів (лише 14,2 % опитаних слідчих і прокурорів заявили про урахування ними під час проведення досудового розслідування практики Європейського суду з прав людини, 8,6 % – положень Конвенції про захист прав і основоположних свобод, 78,3 % – положень Конституції України).

Дисертантом досліджено питання забезпечення законності при проведенні слідчих (розшукових) дій, що обмежують конституційні права та свободи громадян. Проаналізовані типові порушення, що допускаються слідчим, прокурором при

зверненні до слідчого судді із клопотанням про проведення слідчої (розшукової) дій, а також слідчим суддею при вирішенні такого клопотання.

Відповідно до викладеного запропонована редакція нової статті 223¹ КПК України «Звернення до слідчого судді з клопотанням про проведення слідчої (розшукової) дії».

Підрозділ 2.3. «Порушення закону під час досудового кримінального провадження та їх правові наслідки» присвячений дослідженню актуальних питань сутності порушень закону під час досудового розслідування, їх видів та правових наслідків.

Досліджуючи співвідношення понять порушень законності та кримінальних процесуальних правопорушень, дисертант робить висновок про те, що у правозастосовній практиці використання поняття порушення законності або закону, як синоніму поняття правопорушення, є недопустимим, оскільки правопорушення за змістом є більш вузьким поняттям, ніж порушення законності. В іншому випадку це призведе до порушення прав, свобод і законних інтересів тих осіб, питання відповідальності яких таким чином буде вирішуватись.

Загалом погоджуючись і підтримуючи позицію інших дослідників (С. Г. Олькова, В. Д. Чабанюка, М. Є. Шумила), автор визначає кримінальне процесуальне правопорушення як винне, суспільно небезпечне діяння суб'єкта забезпечення законності кримінального провадження, вчинене ним в порушення вимог Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України та інших законів України, що завдало шкоди правам, свободам і законним інтересам учасників провадження, перешкодило чи могло перешкодити виконанню завдань кримінального провадження, і тягне за собою відповідальність, встановлену законом.

Відповідно до викладеного запропонована нова редакція ч. 1 ст. 412 КПК України «Істотні порушення вимог кримінального процесуального закону».

Відповідальність за кримінальні процесуальні правопорушення суб'єктів забезпечення законності досудового кримінального провадження, визначена автором як захід державного примусу, що застосовується до посадової особи на підставі встановлення в її діянні складу кримінального процесуального правопорушення, що виражається у застосуванні штрафних санкцій кримінального, адміністративного, дисциплінарного характеру, з метою забезпечення належного порядку кримінального провадження.

Автором констатується відсутність з моменту набрання чинності КПК України і до сьогодні єдиної практики притягнення суб'єктів, які забезпечують законність у досудовому кримінальному провадженні, до юридичної відповідальності за порушення вимог кримінального процесуального закону. У зв'язку з цим мають місце випадки, з однієї сторони, незаконного та необґрунтованого притягнення співробітників органів досудового розслідування та інших правоохоронних органів до дисциплінарної, кримінальної відповідальності з подальшим закриттям кримінального провадження або ухваленням виправдувального вироку, а з іншої – залишення фактів порушення вимог закону без належної уваги.

Нерозуміння (неправильне розуміння) сутності відповідальності учасників кримінального провадження – посадових осіб, які забезпечують законність у кримінальному провадженні, зокрема в його досудовій частині, тягне за собою об'єктивне інкримінування (відповідальність без вини), використання помилкових, а іноді і неправових категорій, для визначення складів правопорушень в їхніх діях, компрометацію тих співробітників, які є законослухняними.

Аналізуючи правове регулювання та практику встановлення в діях посадових осіб ознак і складу кримінального процесуального правопорушення, як підстави юридичної відповідальності особи, яка його допустила, дисертант вказує на те, що оцінка діянь суб'єктів забезпечення законності досудового кримінального провадження, з точки зору наявності кримінального процесуального правопорушення, що формується за виділеними неконкретизованими санкціями, є неточною, у зв'язку з тим, що диспозиція кримінального процесуального правопорушення у такому випадку формується довільно за розсудом посадової особи, що має право на застосування виділених неконкретизованих санкцій. У таких випадках відсутній чіткий перелік правопорушень, а відповідно відсутні і гарантії дії засади презумпції невинуватості при реалізації, зокрема, дисциплінарної відповідальності за вчинення кримінальних процесуальних правопорушень.

У розділі 3 «Гарантії забезпечення законності», який складається з двох підрозділів, досліджуються судові та позасудові засоби забезпечення законності у досудовому кримінальному провадженні.

У підрозділі 3.1. «Судовий контроль як засіб забезпечення законності у досудовому кримінальному провадженні» автором констатується, що в якості гарантій законності досудового розслідування можуть розглядатись лише ті фактори, які здійснюють на її забезпечення позитивний вплив, визначають передумови та умови її дотримання.

Аналізуючи норми кримінального процесуального закону, що регламентують порядок здійснення судового контролю у досудовому кримінальному провадженні, дисертант доходить до висновку, що судовий контроль, як засіб забезпечення законності у досудовому кримінальному провадженні, на відміну від прокурорського нагляду (процесуального керівництва досудовим розслідуванням) та відомчого контролю, має іншу правову природу і контролем, у традиційному значенні, не виступає.

Контроль передбачає не тільки перевірку або моніторинг чого-небудь, але також і забезпечення того, що будуть прийняті коригувальні заходи або заходи із застосуванням санкцій, якщо результати перевірки або моніторингу засвідчать таку необхідність. Контроль передбачає керівництво, спрямування, допомогу у виборі рішення чи дії з метою досягнення найкращого результату, запобігання допущенню помилок і порушень.

У змагальному провадженні суд, здійснюючи контрольні повноваження під час досудового розслідування, не може одночасно здійснювати і керівництво розслідуванням з метою досягнення найбільш ефективного результату. Суд повинен залишатись об'єктивним і неупередженим. За таких умов суд, визнаючи рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування, прокурора незаконними та необґрунтованими, залишається байдужим до кінцевого результату розслідування і

не може давати будь-яких вказівок органу досудового розслідування, прокурору, крім як про забезпечення прав учасників провадження у відповідності із законом і правозастосовною практикою з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. За таких обставин діяльність суду не може бути визнана «контролем» у традиційному значенні.

Автор погоджується із тими науковцями (Л. Д. Удалова, В. Я. Корсун, Л. М. Лобойко), які вважають, що діяльність суду (у тому числі, в особі слідчого судді) у досудовому кримінальному провадженні здійснюється в межах виконання судом своєї основної функції – правосуддя. Зміст саме цієї функції, що є виключною компетенцією суду, обумовлює вирішення судом питань, пов'язаних із кримінальною відповідальністю певної особи, не тільки в судових стадіях кримінального провадження, а й у досудовому кримінальному провадженні, в межах якого формулюються підозра та обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення.)

Не заперечуючи по суті позиції тих авторів (В. Я. Марчак, Ю. В. Скрипіна), які визначають основною метою судового контролю здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях із додержанням принципу верховенства права, дисертант звертає увагу на той факт, що прокурор і органи досудового розслідування апріорі за змістом закону повинні здійснювати досудове розслідування законно, із додержанням засади верховенства права, забезпечуючи права і свободи учасників кримінальної процесуальної діяльності, в умовах дотримання вимог чинного законодавства. Їх інтереси у кримінальному провадженні повинні відображати інтереси держави та суспільства у сфері боротьби зі злочинністю. В іншому випадку доведеться презюмувати некомпетентність, непрофесійність, а в окремих випадках і злочинність посадових осіб органів досудового розслідування, прокурорів.

Виходячи з цього, автор робить висновок про те, що у кримінальному процесі змагального типу, в якому сторони обвинувачення та захисту самостійно обстоюють свої правові позиції, права, свободи і законні інтереси засобами, передбаченими законом (ч. 1 ст. 22 КПК України), коли відділення суду від діяльності сторін є одним із основних положень, розширення повноважень суду (в особі слідчого судді) по контролю за діяльністю сторони обвинувачення видається не зовсім логічним і може бути пояснене лише спробами забезпечення прав особи засобами судового захисту на більш ранніх етапах кримінального провадження.

У підрозділі 3.2. *«Забезпечення законності досудового кримінального провадження позасудовими засобами»* автором досліджуються такі важливі та ефективні засоби забезпечення законності досудового кримінального провадження позасудового характеру, як прокурорський нагляд і відомчий процесуальний контроль.

Звертається увага на те, що у діяльності органів прокуратури нагляд за додержанням законів у формі процесуального керівництва при розслідуванні різних категорій злочинів займає особливе місце. Це зумовлено тим, що органи досудового розслідування, здійснюючи досудове розслідування кримінальних правопорушень, діючи в межах наданим їм повноважень, обмежують конституційні права й свободи громадян, що у свою чергу, викликає необхідність у встановленні додаткових

гарантій забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Вказується на те, що не всі повноваження прокурора, що ним реалізуються під час досудового розслідування, мають прямий вплив на забезпечення законності в діяльності органів досудового розслідування. Серед них особливо слід виділити такі, як: 1) дача вказівок щодо проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі, негласних; 2) скасування незаконних та необґрунтованих постанов слідчих; 3) ініціювання перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених КПК України, для його відводу, або у випадку неефективного досудового розслідування; 4) відмова у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у випадках, передбачених КПК України; 5) відмова у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, внесення змін до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань та деякі інші.

Відомчий контроль, який здійснюється керівником органу досудового розслідування (начальником слідчого підрозділу), поряд з професійністю і відповідальністю слідчих визнано беззаперечною гарантією належного виконання слідчими покладених на них завдань. Основним напрямом діяльності керівника органу досудового розслідування вважається здійснення процесуального контролю, поряд з управлінською діяльністю і функцією розслідування конкретних кримінальних правопорушень.

Будучи за своїм змістом процесуальною, функція відомчого контролю здійснюється виключно процесуальними способами, серед яких: ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, давання слідчому письмових вказівок, які не можуть суперечити рішенням та вказівкам прокурора, вжиття заходів щодо усунення порушень вимог законодавства у випадку їх допущення слідчим, особиста участь у проведенні досудового розслідування (п. 3, 4, 6 ч. 2 ст. 39 КПК України). Інші, визначені у ч. 2 ст. 39 КПК України повноваження керівника органу досудового розслідування, є процесуальними формами здійснення ним управлінської діяльності з метою найбільш повного, всебічного і неупередженого здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень підлеглими йому слідчими (визначення слідчого (слідчих), який здійснюватиме досудове розслідування, відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування, погодження проведення слідчих (розшукових) дій та продовження строку їх проведення та ін.).

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертації на основі проведеного узагальнення і систематизації наукових уявлень про засаду законності та її забезпечення у досудовому кримінальному провадженні сформульовано наукові положення та рекомендації, що

відповідають вимогам наукової новизни, мають значення для науки й практики, зокрема:

1. Ознаками засад кримінального провадження визнано: 1) нормативність, тобто закріпленість у кримінальному процесуальному законі та змістовна визначеність в конкретній «титульній» нормі; 2) загальність, тобто поширеність дії та можливість реалізації у всіх стадіях кримінального провадження; 3) взаємообумовленість із завданнями кримінального провадження; 4) системність, тобто наявність самостійного, незалежного змісту при тісному взаємозв'язку.

2. Засади кримінального провадження визначені як закріплені у кримінальному процесуальному законі основи створення, функціонування та удосконалення усієї системи кримінального провадження, що визначають зміст і форму кримінального провадження, діють на всіх його стадіях, мають системний характер і здійснюють охоронний та регуляторний вплив на кримінальні процесуальні відносини.

Засади кримінального провадження, будучи інтегрованими у єдину систему, перебувають у тісному взаємозв'язку між собою і завданнями кримінального провадження.

3. Встановлено, що загальноправові засади, що діють у сфері кримінального провадження, є керівними засадами, покликаними визначати та затверджувати здійснення кримінального провадження у такий спосіб, за якого одночасно забезпечується ефективне функціонування системи кримінального процесу та захист конституційних прав і свобод людини. При цьому останнє досягається за допомогою виключення можливості незаконного звуження їх обсягу через встановлення у законі підстав, порядку та меж обмеження конституційних прав та свобод особи.

4. Запропоновано розглядати законність у широкому та вузькому значеннях. У широкому значенні законність є відображенням природних начал права, вона виступає та реалізується як політико-правовий режим і в цьому значенні її не можна ні порушити, ні укріпити чи підвищити. Законність у вузькому значенні – це вимога дотримання вимог закону, вона є відображенням позитивного права, і саме в цьому значенні законність розглядається як засада (принцип) права, зокрема й кримінального процесуального.

Змістом законності як політико-правового режиму держави виступає сукупність заходів переконання та примусу, що забезпечують необхідне ставлення суспільства загалом та окремої особи зокрема до чинного законодавства (правосвідомість); повагу до права, що виражене у законах; дотримання усіма суб'єктами права вимог чинних законів.

Об'єктом законності, як засади кримінального провадження, є кримінальне процесуальне законодавство, правозастосовні акти у цій сфері, а також поведінка відповідних учасників кримінального провадження.

5. Законність, як засада кримінального провадження, визначена як суспільна, загальноправова категорія, що відображає форму реалізації волі та інтересів народу в кримінальному процесуальному законі (правозаконність) з метою належного здійснення кримінальної процесуальної діяльності усіма її учасниками (законність процесуальних актів).

Законність виступає універсальною, всеохоплюючою засадою, що знаходить відображення в усіх інших засадах кримінального провадження та нормах кримінального процесуального права.

6. Для забезпечення реалізації засади законності в кримінальній процесуальній діяльності, насамперед, необхідна наявність достатньо розвиненого законодавства, яке б належним чином регулювало кримінальні процесуальні відносини, формування високої правової культури як в осіб, які здійснюють кримінальне провадження, їх керівників, так і в осіб, які залучаються до участі у ньому, недопустимість вчинення правопорушень з боку суб'єктів забезпечення законності кримінального провадження під час реалізації ними владних повноважень, передбачених кримінальним процесуальним законом.

Забезпечення демократичного та гуманного характеру законності у кримінальній процесуальній діяльності здійснюється через верховенство права, єдність, доцільність та реальність.

7. Процесуальна форма є правовою формою діяльності суб'єктів забезпечення законності кримінального провадження. Її дотримання та виконання створює максимальні гарантії прав особи у кримінальному провадженні, є необхідною умовою законності та обґрунтованості усіх процесуальних дій та рішень.

Будь-яке реформування процесуальної форми кримінального провадження, зокрема досудового розслідування, спрямоване на його удосконалення, має здійснюватися у певних межах, які визначаються типом кримінального процесу, історично усталеними закономірностями його побудови та функціонування.

8. Основними напрямками реалізації гуманістичних цінностей у кримінальному провадженні визнано: гуманізацію мети та завдань кримінального провадження, приведення їх у відповідність до ідей правового гуманізму, визначених насамперед у міжнародних актах з прав людини; розвиток змагальних засад кримінального провадження; розширення використання відновних і примирних процедур; удосконалення правового статусу кожного учасника кримінального провадження; запровадження механізму формування гуманістичного світогляду в осіб, які здійснюють кримінальне провадження.

9. Кримінальним процесуальним правопорушенням слід вважати винне, суспільно небезпечне діяння суб'єкта забезпечення законності кримінального провадження, в порушення вимог Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України та інших законів України, що завдало шкоди правам, свободам і законним інтересам учасників провадження, перешкодило чи могло перешкодити виконанню завдань кримінального провадження, і тягне за собою відповідальність за їх вчинення.

Слідчою помилкою слід вважати діяння суб'єкта забезпечення законності досудового кримінального провадження, що за формою узгоджується з вимогами кримінального процесуального закону, але вчинене внаслідок добросовісної омані учасником процесу, що спричинило обмеження або позбавлення прав суб'єктів кримінальних процесуальних відносин та/або вплинуло на законність прийняття процесуальних рішень та/або проведення процесуальних дій.

10. Встановлено, що відповідальність за кримінальні процесуальні правопорушення суб'єктів забезпечення законності досудового кримінального

провадження, є заходом державного примусу, що застосовується до посадової особи на підставі встановлення в її діянні складу кримінального процесуального правопорушення, що виражається у застосуванні штрафних санкцій кримінального, адміністративного, дисциплінарного характеру, з метою забезпечення належного порядку кримінального провадження.

11. Спеціальними юридичними гарантіями забезпечення законності у досудовому кримінальному провадженні виступають діяльність суду, прокурора та керівника органу досудового розслідування у формі відповідно судового контролю, прокурорського нагляду та процесуального керівництва, відомчого процесуального контролю.

12. Запропоновано авторську редакцію змін і доповнень до норм чинного КПК України (статті 7, 9, 110, 223¹, 280, 309, 297¹, 412 КПК України).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Пеший Д. А. Порушення закону під час досудового кримінального провадження та їхні правові наслідки / Д. А. Пеший // Право і суспільство. – 2014. – № 6–1. – Ч. 2. – С. 352–357.

2. Пеший Д. А. Поняття та зміст засади законності кримінального провадження: загальнотеоретичний аспект / Д. А. Пеший // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. – 2014. – Вип. 6–1. – Т. 4. – С. 96–101.

3. Пеший Д. А. Судовий контроль як засіб забезпечення законності у досудовому кримінальному провадженні / Д. А. Пеший // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. – 2014. – № 10–1. – Т. 2. – С. 135–138.

4. Пеший Д. А. Понятие, сущность и виды ответственности за уголовно-процессуальные правонарушения субъектов, обеспечивающих законность в досудебном производстве / Д. Пеший // LEGEA SI VIATA. – 2015. – № 4/2. – С. 74–77.

5. Пеший Д. А. Забезпечення законності при зверненні до суду із клопотанням про проведення слідчої (розшукової) дії (за матеріалами судової практики) / Д. А. Пеший // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2015. – Вип. 34. – Т. 3. – С. 90–93.

6. Пеший Д. А. Процесуальна форма досудового провадження як необхідна умова забезпечення законності / Д. А. Пеший // Правове життя : сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 22–23 листопада 2013 року). – Запоріжжя : У 2 частинах. Запорізька міська громадська організація «Істина», 2013. – Ч. II. – С. 117–120.

7. Пеший Д. А. Про метод правового регулювання діяльності суб'єктів забезпечення законності досудового кримінального провадження / Д. А. Пеший // Оперативно-розшукова протидія злочинам в умовах нового Кримінального процесуального кодексу України : Матеріали круглого столу (м. Київ, 29 листопада 2013 року). – К. : ФОП Кандиба Т.П., 2013. – С. 97–99.

8. Пеший Д. А. Законність як політико-правовий режим і засада кримінального провадження / Д. А. Пеший // Проблемні питання застосування КПК України в сучасних умовах : Матеріали круглого столу (м. Київ, 4 квітня 2014 року). – К. : ФОП Ліпкан О. С., 2014. – С. 163–166.

9. Пеший Д. А. Порухення законності у кримінальному провадженні та кримінально-процесуальні правопорушення / Д. А. Пеший // Модернізація Конституції України та вдосконалення правоохоронної діяльності : Матеріали підсумкової науково-практичної конференції (м. Київ, 25 квітня 2014 року). – К. : «Видавництво Ліра-К», 2014. – С. 366–369.

10. Пеший Д. А. Уніфікація нормативно-правової термінології у сфері кримінального провадження / Д. А. Пеший // Українська мова в юриспруденції : стан, проблеми, перспективи : матеріали X Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 листопада 2014 року). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 20–24.

11. Пеший Д. А. Порухення законності при проведенні допиту / Д. А. Пеший // Актуальні проблеми кримінального права та процесу : матеріали Всеукраїнській науково-практичній конференції (м. Кривий Ріг, 12 червня 2015 року). – К. : «Дакор», 2014. – С. 158–161.

АНОТАЦІЯ

Пеший Д. А. Засада законності та її забезпечення у досудовому кримінальному провадженні. – *Рукопис.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2016.

У дисертації на основі аналізу джерел вітчизняних і зарубіжних учених, законодавства та практики його застосування, узагальнення емпіричних даних здійснене комплексне, системне дослідження засади законності та її забезпечення у досудовому кримінальному провадженні.

Надано загальну характеристику засадам кримінального провадження, досліджено генезу наукових уявлень про законність у кримінальному процесі, з'ясовано поняття та зміст засади законності кримінального провадження, проаналізовано процесуальну форму досудового провадження як необхідну умову забезпечення законності, досліджено суб'єктів забезпечення законності, порушення закону та їх правові наслідки, а також спеціальні юридичні гарантії забезпечення законності у досудовому кримінальному провадженні.

Сформульовано ознаки засад кримінального провадження, поняття засад кримінального провадження, законності, як засади кримінального провадження, кримінального процесуального правопорушення, слідчої помилки.

Здійснено аналіз змісту законності у широкому (як політико-правового режиму) та вузькому (як правової засади) значеннях, а також спеціальних юридичних гарантій її забезпечення у досудовому кримінальному провадженні, якими виступають діяльність суду, прокурора та керівника органу досудового

розслідування у формі відповідно судового контролю, прокурорського нагляду та процесуального керівництва, відомчого процесуального контролю.

Визначено та досліджено основні напрями реалізації гуманістичних цінностей у кримінальному провадженні.

Запропоновано науково обґрунтовані зміни і доповнення до чинного кримінального процесуального законодавства України.

Ключові слова: засади кримінального провадження, досудове розслідування, законність, процесуальна форма, порушення закону, кримінальні процесуальні правопорушення, судовий контроль, прокурорський нагляд, відомчий процесуальний контроль.

АННОТАЦІЯ

Пеший Д. А. Принцип законности и его обеспечение в досудебном уголовном производстве. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2016.

В диссертации на основе анализа отечественных и зарубежных литературных источников, законодательства и практики его применения, обобщения эмпирических данных проведено комплексное, системное исследование принципа законности и его обеспечения в досудебном уголовном производстве.

Дана общая характеристика принципам уголовного производства, исследована история развития науки уголовного процесса о законности в уголовном производстве, определены понятие и сущность принципа законности уголовного производства, проанализированы процессуальная форма досудебного производства как необходимое условие обеспечения законности, субъекты обеспечения законности, нарушения закона и их правовые последствия, а также специальные юридические гарантии обеспечения законности в досудебном уголовном производстве.

Сформулированы признаки принципов уголовного производства, понятия принципов уголовного производства, законности, как принципа уголовного производства, уголовного процессуального правонарушения, следственной ошибки.

Так, признаками принципов уголовного производства признаны: 1) нормативность, то есть закрепленность в уголовном процессуальном законе и содержательная определенность в конкретной «титульной» норме; 2) общий характер, то есть распространенность действия и возможность реализации во всех стадиях уголовного производства; 3) взаимообусловленность с задачами уголовного производства; 4) системность, то есть наличие самостоятельного, независимого содержания каждого принципа на фоне тесной их взаимосвязи.

Проанализировано содержание законности в широком (как политико-правового режима) и узком (как правового принципа) значении, а также специальных юридических гарантий ее обеспечения в досудебном уголовном производстве, которыми выступают деятельность суда, прокурора и руководителя

органа досудебного расследования в форме соответственно судебного контроля, прокурорского надзора и процессуального руководства, ведомственного процессуального контроля.

Так, в широком значении законность является отображением естественных начал права и выступает как совокупность мер убеждения и принуждения, которые обеспечивают надлежащее отношение общества в целом и отдельных граждан в частности к действующему законодательству (правосознание); уважение к праву, которое отображено в законе; соблюдение всеми субъектами права требований действующего законодательства. Законность в узком значении является отображением позитивного права и выступает как совокупность правовых мер, которые обеспечивают правозаконность уголовного процессуального законодательства, его соблюдение при совершении правоприменительных актов в этой сфере, а также надлежащее поведение участников уголовного производства.

Определены и исследованы основные направления реализации гуманистических ценностей в уголовном производстве, которыми признаны: гуманизация цели и задач уголовного производства, приведение их в соответствие с идеями правового гуманизма, закрепленными, в первую очередь, в международных актах по правам человека; развитие состязательных начал досудебного уголовного производства; расширение использования восстановительных и примирительных процедур; усовершенствование правового статуса каждого участника уголовного производства; внедрение механизма формирования гуманистического мировоззрения у лиц, которые ведут уголовное производство.

Обоснованно, что положениями, которые обеспечивают демократичный и гуманный характер уголовной процессуальной деятельности, являются верховенство права, единство, целесообразность и реальность законности.

Предложены научно обоснованные изменения и дополнения к действующему уголовному процессуальному законодательству Украины.

Ключевые слова: принципы уголовного производства, досудебное расследование, законность, процессуальная форма, нарушения закона, уголовные процессуальные нарушения, судебный контроль, прокурорский надзор, ведомственный процессуальный контроль.

SUMMARY

Peshiy D. A. The principle of legality and his providing in pre-judicial criminal proceedings. – Manuscript.

The thesis for the scientific degree of Candidate of Law in specialty 12.00.09 – criminal process and criminalistics; forensics; criminal investigation. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2016.

In the thesis based on the analysis of domestic and foreign references, the legislation and practice of its application, synthesis of empirical data complex, system research of the principle of legality and his providing in pre-judicial criminal proceedings is conducted.

The general characteristic is given to the principles of criminal proceedings, a story of development of science of criminal trial about legality in criminal proceedings is investigated, the concept and essence of the principle of legality of criminal proceedings

are defined, analyzed a procedural form of pre-judicial production as a necessary condition of law enforcement, subjects of law enforcement, violation of the law and their legal consequences, and also special legal guarantees of law enforcement in pre-judicial criminal proceedings.

Signs of the principles of criminal proceedings, concept of the principles of criminal proceedings, legality as principle of criminal proceedings, criminal procedural offense, investigative mistake are formulated.

The maintenance of legality in wide (as political legal regime) and narrow (as legal principle) value, and also special legal guarantees of her providing in pre-judicial criminal proceedings as which activity of court, the prosecutor and head of body of pre-judicial investigation in the form of respectively judicial control, public prosecutor's supervision and the procedural management, departmental procedural control act is analyzed.

Evidence-based changes and additions to the existing criminal procedural legislation of Ukraine are offered.

Keywords: principles of criminal proceedings, pre-judicial investigation, legality, procedural form, violations of the law, criminal procedural violations, judicial control, public prosecutor's supervision, departmental procedural control.